Írta: Andrásfalvy Bertalan
2016. november 20. vasárnap, 19:36 - Módosítás: 2016. november 23. szerda, 06:59

A természeti környezet pusztulása

Mi az, ami a több mint ezer éves folyamat során a táj, a természet változásának mértékét, jelentőségét és lényegét legjobban jellemezheti? Úgy látom, hogy a megközelíthetőleg „eredeti" természeti állapotot tükröző, számszerűsíthető élet- vagy élővilág-gaz-dagság, a biológiai sokféleség, a biodiverzitás kisebb-nagyobb megtorpanásokkal megszakított, állandó sérülése, fogyása, szegényedése. Élővilág gazdagságon, biodiverzitáson azt értjük, hogy egy adott területen sokféle növény-és állatfaj talál élőhelyet. Az élő-hely átalakulása, átalakítása csökkentheti, adott esetben akár növelheti az ott élő szervezetek szá-mát. A biodiverzitás jellemezhető az ott élő fajok számával, azok arányával, a fajok különbözőségének fokával, a megfigyelhető térbeli és időbeli mintáza-taival (Bajomi 2004: 7). A földi élet történetében mindig előfordultak faj-kihalások, ugyanakkor az ember megjelenése előtt - leszámítva egyes kihalási periódusokat - a fajok keletkezésének sebessége meghaladta a kihalások sebességét. Az ökológusok általános véleménye, hogy jelenleg a földtörténet hatodik nagy kihalási időszakát éljük, egyes szerzők szerint a biodiverzitás jelenlegi pusztulása a földtör-ténet során eddig soha nem tapasztalt, katasztrofá-lis ütemben folyik. A fajok kipusztulásának üteme a korábbinak száz- usque ezerszeresére emelkedett. A pusztulás, a pusztítás legfőbb okozója napjainkban az ember, aki féktelen bírvágyában, haszonle-sésében átalakítja az élőhelyeket. Az emberi tevé-kenység hatására megváltozott a Föld éghajlata is. A klíma-előrejelzéseken alapuló számítások szerint 2050-re a felmelegedés a szárazföldi fajok 18-35 %-ának kipusztulását okozhatja, így ez a tényező válik a diverzitást csökkentő okok legfontosabbikává (Bajomi 2004: 8-9.). A biodiverzitásnak alapvető öko-lógiai szerepe van. *„Tudomásul kell vennünk, hogy a földi bioszféra csodálatos rendszere nagyszerűen működött az ember előtti évmilliók során…Olyan szabályozási rendszer alakult ki, amely biztosította az élet fennmaradását sokszor a legdrasztikusabb változások ellenére is. E rendszer alapvetően a biodiverzitásra épített"* (Vida 2000.). Ebbe a rendszer-be avatkozik bele az emberiségnek egy kis, de nagy hatalommal rendelkező csoportja, mindig a saját, másokat kizáró, remélt nagyobb haszna érdekében, és ez a beavatkozás mindig a biodiverzitás szegényedésével járt.

A régi korok társadalma lehetőség szerint igyekezett kihasználni a biodiverzitás elő-nyeit és a legkevesebb pusztulást okozó módon igyekezett biztosítani megélhetését, vagy éppen a biodiverzitás fennmaradását illetőleg gazdagodá-sát is lehetővé téve gazdálkodott a természet kínálta javakkal. Meggyőződésünk, hogy a természeti érté-kek megőrzésére való törekvés tudatos volt és erköl-csi alapon is állt. Ezt bizonyítják az úgynevezett ter-mészeti népek körében folytatott kutatások, de ezt bizonyítja a magyarországi parasztság gazdálkodásában, gondolkodásában megfigyelhető, hasonló értékrend, és végül ezt bizonyítja éppen az árterületek gazdálkodásában és a vízhasználatban fel-fedezhető néphagyomány is. (Fél-Hofer 1961, Andrásfalvy 1975.) *„Egyes hazai bronzkori többréte-gű településeken egyes gyomnövények (fehér liba-top, sokmagvú libatop, mezei és gabonarozsnok) maradványainak száma olyan magas, ráadásul edé-nyekben, tisztított állapotban és felhasználásra készletezett állapotban kerültek elő, hogy az már semmiképpen sem magyarázható valamiféle szo-katlan jelenség miatti gyomfeldúsulással"* (Gyulai 2003, 17). A vegyes

termelés nemcsak tömegben, hanem tápértékben is többet hozott az embernek. Duna menti kutatásaim során ehhez hasonló jelen-ségre figyeltem fel: az erdei gyümölcsösök meglepő gazdag fajta-összetételére. A Duna Tolna és Ba-ranya megyei mintegy 100 kilométer hosszú szaka-szán, csak almából 65 fajtát jegyeztem fel. Bizo-nyára volt néhány fajta ezek közt, amelyeket külön neve alapján külön fajtának tartottam, holott azonos volt egy másutt, más néven ismert fajtával, ám a szám akkor is meglepő. Nemcsak forma, szín, zamat és talán a kártevőkkel szembeni érzékenység vagy ellenálló képesség, a talaj- és időjárási viszonyokhoz való alkalmazkodás miatt különböztek ezek az almafajták, hanem érési idejük is eltérő volt, de ez a fajta-gazdagság mindenképpen nagyobb táplálék-értéket jelentett. Ezek az almafák nem külön almáskertekben, hanem más fákkal vegyesen nőttek az erdőben. E fajtagazdagság és vegyes tele-pítés, valamint az oltás sem véletlenül jött létre, bár e kultúra kialakulásának menetére nem tudunk kielégítő magyarázatot adni. A vegyes gabonatermesztésnek a 20. század közepéig fennmaradt a gya-korlata a „kétszeresben”, a búza és rozs vegyes vetésében. Ott maradt fenn legtovább, ahol önellá-tásra termelték, és akkor tűnt el, amikor a kereske-delemben már nem fogadták el.

Megélhetésének, táplálkozásának biztosítására az ember kezdetektől fogva a földfelszín és élővilágá-nak állandó, folyamatos változását idézte elő, ennek során pedig élőhelyének élővilág-gazdagságát, biodiverzitását megváltoztatta, többnyire, de nem mindig, szegényítve azt. Az egyensúly bomlása, a természeti környezet, a biodiverzitás pusztítása akkor indul meg, amikor a helyi társadalom, vagy annak hatalommal rendelkező része már más tájak termékeire, javaira is kiterjeszti igényét, és azok megszerzésére saját területén, eddigi élőföldjén bi-zonyos állati vagy növényi termékeket saját fogyasztását messze meghaladó mennyiségben való előállításába nem kezd, és ehhez megteremti annak jogi és technikai feltételeit. Más szavakkal, amikor saját szükségleteinek, táplálkozási igényeinek sokol-dalú kielégítése helyett árutermelésbe fog, vagy kényszerül, hogy helyben ki nem elégíthető szükségleteit távoli árukkal elégíthesse ki. Ez történt például a 18. században a töröktől visszahódított, déli országrészeken, amikor a Bánátba és Bácskába, többségében német anyanyelvű telepesek gabona árutermelésbe fogtak. Mária Terézia rendeletileg tiltotta meg a kétszeres termelését. A háborút hely-ben átvészelt kisszámú népesség sokoldalú gazdálkodásával és táplálkozásával szemben a németek különben is lényegesen kevesebb termékféleséget állítottak elő és szegényesebben, egyoldalúbban táplálkoztak, de saját szükségleteiket messze meg-haladó, eladható tömegben termeltek búzát és zabot. Hozzászoktunk, hogy egy adott ország vagy táj korszerűsége mutatójának árutermelése mennyiségi mértékét tekintjük s nem a lakosság táplál-kozásának sokféleségét, gazdagságát.

A bécsi udvar ennek a nagymennyiségű gabonának elszállítását akarta lehetővé tenni a Száva, a Duna és a Tisza szabályozásával, vízi úttá való kialakításá-val. Ezért, hogy az utat lerövidítse, átvágatta a fo-lyók kanyarulatait, csatornákat ásatott és a hajóvon-tató lovaknak töltést emeltetett a víziút mentén. A folyók partján emelt töltéssel egyben gátat is akartak építeni az áradások ellen, hogy a vízjárások-tól így megmentett ártérben is lehetővé tegyék a gabonatermesztést. A földbirtokos osztály, a megyéket irányító nemesség érdekeltté vált az

ármentesítésben, hiszen ők is be akartak kapcsolód-ni a gabonakonjunktúra kihasználásába, de ahhoz a jobbágyoktól kapott tized kevés volt. A földbirto-kosok saját kezelésű, majorsági földek megszerzésé-re törekedtek. Jobbágytól a telket nem vehették el, azt a törvény védte. Ehelyett az addig közösen hasz-nált ártéri legelők és erdők területén ezért korlátoz-ták a jobbágyok használati jogát, azt a megművelt telki föld arányában mérték ki, és az e felett meg-maradt területet elkülönítették kizárólagos haszná-latukra. Az elkülönítés után a víztől megszabadí-tott ártereken a földbirtokosok kialakíthatták major-ságaikat és a cselédekkel megművelt földek egész termése az övék lehetett. Ezt akkor, az 1767-ben meghozott úrbéri törvény tette lehetővé, és ezután születik meg a magyarországi nagybirtok, igen nagy részben éppen az egykor vízjárta ártereken. Éppen ezért a vármegyék a jobbágyok robotjával is támogatták a vízrendezéseket. (Hasonló „arányosí-tással" szerezték meg és osztották fel a nagybirto-kosok 1872 után a székelyek havasait, megindítva ezzel a székely kivándorlást Erdélyből.) A magyar történelem egyik legtragikusabb fordulatát, a tria-noni békeszerződés létrejöttének lehetőségét nem érthetjük meg e két törvény története és következ-ményeinek ismerete nélkül. Mindkét „birtokrende-zés" egyben a környezet, az élővilág gazdagság, a biodiverzitás drasztikus rombolásával járt, s ez a pusztítás a későbbiekben nem csak az érintett területeken, hanem attól távolabbi országrészekben a felszínt és a társadalom életét is messzemenően megváltoztató következményekkel járt.

A legkiterjedtebb és a természetet, az élőhelyeket, a biodiverzitást leginkább romboló de a magyar tár-sadalom egészét érintő vízszabályozó munkálatok a Kárpát-medencében a 18. században kezdődtek el, de csak a 19. század közepére érték el a várt ered-ményeket.

A Duna-mappáció térképsorozata már évtizedek-kel az átgondolatlan vízrendezések megkezdése után készült, mégis a felvételezéskor tapasztalt vi-szonyok hű és részletes ábrázolásával képet kapha-tunk a rendezés előtti állapotokról is, a biodiverzitás alapját adó rendkívüli felszíni tagolt-ságról. Bár vannak történészek, akik a Tisza és Duna szabályozását, az ármentesítést és a nagyki-terjedésű vizes élőhelyek lecsapolását második hon-foglalásként értékelik, akkor az érintettek többsége, az árterületen vagy annak közelében élő népesség, kétségbeesetten próbálta védeni élőföldjét, mely-nek nemcsak sokoldalú haszonvételéből élt, hanem - melyen régi hagyományait követve - tudatosan együtt élt a természettel, és e kapcsolatát meg is fogalmazta a töltésezés ellen tiltakozó, könyörgő leveleiben. *„...A rendes ki öntések ellen pedig, melyben inkább hasznunk hogy sem kárunk vagyon nem kell*
(t.i. töltéseket építeni)
az nagy ára-dás ellen való munka pedig oll káros lenne, hogy a víz rajtunk maradna posvánnyá válna és mind minékünk, mind pedig Marháink/na/k dögletességet nemzené és midőn hirtelen vissza nem mehetne utolsó veszedelmünket és pusztulásunkat okozná."
 írta Tolna „Vármegyének megfélemlet szegény fiai, Nyéki, Pilisi és Detsi szegénység" 1774 szeptembe-rében kelt levelében (Andrásfalvy 1973.54.).

Ez a pusztulás és veszedelem sok helyen be is követ-kezett. Voltak, akik eddigi lakóhelyük, falvaik elha-gyására kényszerültek, és volt, ahol ez az anyagi romlás csak átmenetinek tűnt. Egyértelműen vesz-teséget jelentett nemcsak a jobbágyok jövedelmé-ben és táplálkozási minőségében az, hogy kiszorul-tak az ártér halászatából és erdei gyümölcsfáikat is elvesztették. Ma már szinte felbecsülhetetlen mennyiségű állati fehérje (hal, vízi madár és tojás), változatos, tápláló gyümölcs-, zöldség- és méz-fogyasztásuk szűkült meg, hanem elveszett egy másik, eddig egyáltalán figyelembe sem vett dimenziója is a természetben és természettel való együttélésnek. Napjaink ökológiai szakirodalmában „a biológiai sokféleség egy másik, a piacin túli érté-kére utal a „biofilia hipotézis". E hipotézis szerint az emberi lények alapvetően olyan komplex emlősök, akik az őket körülvevő biológiai világban változatos-ságot és új ingereket keresnek. Ha a biofilia hipoté-zise igaznak bizonyul, ez lehet majd a biodiverzitás megőrzése melletti legerősebb érv.

A vízrendezések során nem bizonyos anyagi értékek elvesztése sújtotta legjobban az ártérből (is) élő-ket, hanem az, hogy az un. elkülönözéssel a földbir-tokos számára lefoglalt, addig közösen használt területek kisajátításával megfosztották őket az eddig szinte naponta bejárt, sajátnak tekintett, felhasznált és lelki, esztétikai élményt is nyújtó környezettől. Vagyis mozgás- és életterüket drasztikusan beszűkí-tették, nemcsak sokféle, bizonyára kedves tevékenységet is jelentő haszonvételektől megfosztva őket. Először Kiss Géza, kákicsi református lelkész bizonyította azt be, hogy az elkülönözés, vagyis az 1767-es úrbéri rendezés következménye, hogy a határuk felétől megfosztott s csak földművelésre szorított ormánysági parasztok drasztikus, végül e népcsoport kihalásához vezető születéskorlátozás-ba, egykézésbe kezdtek (Kiss 1937). Ez ad magyará-zatot arra, hogy a hasonlóan az ártér sokoldalú kihasználásától megfosztott, az ártér nagyobb részé-ből kitiltott sárközi parasztok is egykézésbe kezd-tek, noha egy idő után éppen a vízrendezésekkel megszaporodott földjeiknek köszönhetően, hatal-masan meggazdagodtak. Az egykézésnek másutt is, és más korszakokban is, nem egyszerűen az anyagi-akban való megszűkülés az oka, hanem a természet-tel való együttélés, harmónia felbomlása, sérülése, ami viszont mindig a társadalmon belüli harmónia megszakadására, a hatalmasok nyereségvágyára, a természet adományainak egyoldalú kisajátítására vezethető vissza. Ezért került vizsgálódásaink középpontjába egymás mellé az utolsó 250 év legna-gyobb, történelmünket hosszú időre meghatározó döntés-sorozata. Természeti környezetünket, a Kárpát-medence felszínét és társadalmának „jólétét", és demográfiáját is meghatározó döntések a 18. század elején megindított vízrendezéseket a terme-lőszövetkezetek erőszakos szervezése és az azt követő nagyüzemesítés követte, ami a kárpótlási tör-vény végrehajtása után újra megváltoztatott tulaj-donviszonyok közt folytatódik tovább ma is. Mindkét nagy változtatás eddig teljesen fel nem mért és beláthatatlan következményekkel járó fo-lyamatokat indított el. A természeti környezetben a biodiverzitás pusztítását, a vizes élőhelyek és kü-lönböző más felületek élővilágának átalakítását, dűlők /biotop-ok/, erdők, gyümölcsösök, szállások, kertek, tanyák, halászó vizek felszámolását, az egy-kori földművelő társadalom, a parasztság egészének természethez való kapcsolatának, harmóniájának, a biofilia, jóllét-érzésének rombolását jelentette.

Forrás: Örökség. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tájékoztatója. XIV. évf. 2017/7. 6-8.